

2025-yil, may 11-son

ISSN 2021-9752

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

***Yozgi ta'til – kitob mutolaasi
bilan mazmunli!***

Arofatoy MUYDINOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O'zbek adabiyotshunosligi kafedrası dotsenti v.b.
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
amuydinova73@gmail.com.

TOSHKENT ADABIY MUHITIDA MUVASHSHAHCHILIK AN'ANASI

Annotatsiya: o'zbek milliy uyg'onish adabiyoti ijodkorlari tomonidan yaratilgan muvashshah asarlar shoir-lar-ni adabiy-estetik olamini, ijtimoiy va adabiy hayotini, adabiy davrasi, ijodiy hamkorligini o'rganishda muhim ahami-yatga ega. Mazkur maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridagi Toshkent adabiy muhiti vakillari ijodida keng o'rin berilgan muvashshah-g'azallar xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *adabiy muhit, shoir, devon, muvashshah, g'azal, bayt, misra, she'riy san'at, aqd, iqtibos, muxam-mas, marsiya.*

Аннотация: произведения Мувашшаха, созданные творцами литературы узбекского национального возрождения, имеют большое значение для изучения литературного и эстетического мира, общественной и литературной жизни, литературных кругов и творческого сотрудничества поэтов. В данной статье рассматриваются мувашшах-газели, которые занимали видное место в творчестве представителей Ташкентской литературной среды второй половины 19-го и начала 20-го веков.

Ключевые слова: литературная среда, поэт, деван, мувашшах, газаль, байт, мисра, поэтическое искусство, цитата, мухаммас, марсия.

Annotation: muvashshah works created by the creators of Uzbek national revival literature are of great importance in studying the literary and aesthetic world, social and literary life, literary circles, and creative cooperation of poets. This article discusses muwashshah-ghazals, which occupied a prominent place in the works of representatives of the Tashkent literary environment of the second half of the 19th and early 20th centuries.

Key words: *literary environment, poet, devan, muwashshah, ghazal, byte, misra, poetic art, aqd, quote, mukhammas, marcia.*

XIX asrning ikkinchi yarmi Toshkent adabiy muhi-ting shakllanish davri bo'ldi. Bu davrda Miskin, Xis-lat, Sidqiy Xondayliqiy, Kamiy, Almaiy, Tavallo, Avloniy singari ko'plab ijodkorlar yetishib chiqdi.

Toshkent adabiy muhitining yirik vakili Karimbek Kamiy muvashshahchilikda barakali ijod qilgan shoir-lardan hisoblanadi. Uning "Dilni obod aylangiz" to'pla-miga kirgan she'rlaridan 56 tasi muvashshah asosida yaratilgan bo'lib, ulardan 54 tasi g'azal, 2 tasi muxam-mas janrida. Shoirning Alixon, Mirzoxon, Mahmudxo-n, Nurmuhammadxon, A'zamxon, Boqixon, Qosim-xon, Islomxon, Soyibxon, Toshkandxon, Rashidxon, Sultonxon, Yo'ldoshxon singari o'nlab zamondoshlari nomlariga yozgan muvashshahlari ma'lum. Jumladan, shoir A'zamxon nomiga 2 ta, Qosimxon nomiga 3 ta, Toshkandxon nomiga 2 ta, Mirzoxon nomiga 2 ta,

Sidiqxon nomiga 2 ta muvashshah yozganidan bu shaxslar bilan aloqasi yaqin bo'lganini bilish mumkin.

Nettikim, etsalar ohang navosoz begim,

Bo'lub "Ushshoq" elina hamdam-u hamroz,

begim, -

matla'si bilan boshlanadigan muvashshah-g'azal shoirning muvashshahchilikdagi mahorati aks etgan asarlari sirasiga kiradi. G'azalda radif sifatida takror-lanib kelgan "begim" so'zi uning erkak kishiga qara-ta yozilganini, birinchi misradagi "navosoz" esa bu kishining sozanda, bastakor ekanligini ko'rsatib turib-di. Muvashshah usulida yozilgan mazkur g'azalning toq misralaridan "Nurmuhammadxon" ismi kelib chiqa-di. Demak, bu g'azal Kamiyning nafaqat musiqaga oid bilimdonligini ko'rsatishi bilan, shuning barobarida, bi-zga noma'lum bo'lgan yana bir sozanda zamondoshi

haqida xabar berishi bilan ham alohida qiymatga ega [4,160-161]. Boshqa shoirlar ijodida kuzatilganidek, mazkur g'azal matnida ham 2-bayt tushib qolganligi bois muvashshah qilingan ismning "d", "x" harflari yetishmaydi.

Shoirning Boqixon nomiga yozgan muvashshahi haqida adabiyotshunos O.To'laboyev shunday yoza-di: "Mo'minjon Toshqin "Toshkent shoirlari"ning Kamiyga oid qismida shunday yozadi: "Shoir Kamiy (...) ovqatga pul topolmasa Chorsudagi Boqijonboy-niki-ga borib ovqatlanib kelar edi. Bu – Boqijonboy o'sha zamonning obro'lik a'yonlari va kiborlaridan bo'lib, Kamiy singari shoir va fozillarni do'st tutar va o'zining ham adabiyotga ancha aqli yetar, donishmand bir odam edi". Shu muallifning Mo'minjon Muhammadjonov imzosi bilan chop etilgan "Turmush urinishlari" kitobida esa yana Boqijonboy nomiga duch kelamiz. Bu safar uni Munavvar qori tashkil qilgan jadid maktabining imtihon majlisida uchratamiz. Kitobda Boqijonboyning imtihondan keyingi nutqi keltirilgan. Unda mazkur zot xalqni yangicha maktablarga targ'ib qiladi, uning afzalligini so'zlaydi va sarmoyador kishilarni bunday maktablar uchun moddiy yordam berishga da'vat qiladi [2,244-247]. Abdulla Avloniy o'zining 1914-yilda yozilgan "Tiyotr xususida munoza" maqolasida Toshkent shahrida tashkil topgan "Jamiyati xayriya"ning "raisi hurmatlik Boqixonboy Dadaxonboy o'g'illari" [1,224], deya ma'lumot beradi. Biz ushbu ma'lumotdan Boqijonboyning millat taraqqiyoti yo'lida ochilgan jamiyatga raislik qilganidan tashqari uning to'la ismi sharifini ham bilib olamiz. Darvoqe, "Jamiyati xayriya" tashkil topayotgan ayni kunlarda Kamiy ham uning tashkilotchilari yonida edi. Shoirning ushbu jamiyatning ahamiyati haqida yozilgan maxsus she'ri bor. Ma'lum bo'ladiki, Kamiy va Boqijonboy "Jamiyati xayriya" tashkil topgan kunlarda ham birga edilar. Muvashshahda darj etilgan "Boqixon" nomi, demak, shoirning hammaslak zamondoshi va millatparvar birodari Boqijonboy Dadaxonboy o'g'li bo'lib chiqadi. G'azalda muvashshahchilik an'anasiga ko'ra va yoshi ulug'ligini hisobga olib "jon" o'rniga "xon" qo'shimchasi qo'llangan" [4,88].

Kamiy muvashshahlaridan yana biri Abdulazizxon nomiga yozilgan. Adabiyotshunos Sh.Yusupov bu kishining to'la ismi sharifi Abdulazizxon Boboxon o'g'li ekanini aytadi va "o'zi uchrashgan, hamsuhbat bo'lgan ajoyib zotlar" haqida bir emas, to'rtta kitob tasnif etgani haqida ma'lumot beradi. Abdulazizxon

1928-yilda 74 yoshida vafot qilgan [5,141]. Mazkur muvashshahning o'ziga xosligi uning noma shaklida yozilgani hamda barcha ta'rif-u tavsiflar muvashshah bag'ishlangan Abdulazizxonga tegishli ekanligidir [6,88].

Karimbek Kamiyning:

Qutulmoq, ey hazin jon, istama javru jafolardin,

Ko'ngil uzmoqni imkoni yo'q erkan dilrabolardin,
– bayti bilan boshlanadigan muvashshah-g'azali Qosimxon ismi bilan bezalgan.

Qosimxon ismli shaxs va uning shoir Kamiy bilan yaqinligi haqida adabiyotshunos Olim Olтинbek bergan ma'lumotlarga tayanib, mazkur muvashshah shu shaxs nomiga yozilgan, degan xulosaga kelish mumkin: "Qosimxon to'ra Sayfiddinxon to'ra o'g'li Muhtarib (1858-1944) Qalandarxona mahallasida tavallud topgan. Aytishlaricha, Toshkentdagi Qalandarxonaning tashkil topishi bevosita shu kishining otasi Sayfiddinxon to'ra nomi bilan bog'liq. Sayfiddinxon to'ra asli Xo'jandlik bo'lib, pining topshirig'i bilan Toshkentga kelgan va qalandarlik tariqatiga murshidlik qilgan. Qosimxon to'raning savodi otasida chiqqan. Hatto, Toshqinning guvohlik berishicha, "she'r va adabiyot ustosi" ham padari buzrukvor ekan. Devoni yo'q. She'rlari anchagina, lekin tarqoq. Bedil, Hofiz, Hoziq, Vasliy va boshqa shoirlarning g'azallariga taxmislari bor. Tabiiy, she'rlari, asosan, diniy-tasavvufiy ruhda. Toshqinning aytishicha, "Mavlono Kamiyni, kambag'al bo'lgani uchun, ko'p tarbiya qilar (ko'p vaqt ovqat hamda sandal ko'mirlarini berib turar) edi" [4,54].

Kamiyning muvashshah-g'azallari o'z vaqtida anchagina ma'lum va mashhur bo'lganligini ba'zi shoirlarning ularga yozgan taxmislaridan ham bilish mumkin. Xususan, uning Xoshimxon nomiga bag'ishlangan "Qo'ymading hayron etmayin" muvashshah-g'azaliga Muqimiy taxmis bog'lagan.

Shoir Sidqiy Xondayliqiy ijodida ham muvashshahlar talaygina. Jumladan, shoirning 1998-yil nashr etilgan "Tanlangan asarlar"idan 14 ta muvashshah g'azali o'rin olgan. 8 ta muvashshah-g'azali esa nomi eng ko'p uchraydigan G'ulomxonga bag'ishlangan. Bundan tashqari, Omonjon, Obidjon, Sobirxon kabi yaqinlari nomlariga atab yozgan muvashshahlari ham mavjud. "Odatda, muvashshah faqat tirik do'stning nomiga bog'lanadi" [6,92-93]. Sidqiy Xondayliqiyning:

Ul dilraboni man nega shaydosi bulmayin,

Ko'ngul xush o'lmas orazi bayzosi bo'lmayin, -

matla'li muvashshah-g'azali muvashshah tabiatiga xos yangilik – bu uning o'g'li Omonjon vafotiga marsiya tariqasida yozgan.

Toshkentning mashhur shoirlaridan Mulla Qo'shoq Miskin ijodida ham g'azal janridagi muvashshahlar ko'p uchraydi. Shoirning Yusufxon, Xolmuhammadxon, Muhammadjon, Ismoil maxzum, Ziyovuddinxon, Alixon, Omilxon singari zamondoshlari nomiga bitilgan muvashshah-g'azallari ma'lum. Namlari zikr etilgan kishilar ismiga Miskin bilan bir davrda yashab ijod qilgan yana qator shoirlar ham muvashshah bog'laganlar. Kamiyning Xolmuhammadxon, Alixon, Mirzo Shoshiyning Alixon, Xislatning Yusufxon, Alixon kabilarning nomlariga muvashshah bog'laganlaridan ko'rinadiki, ismlari muvashshah qilingan kishilarning Miskin va uning ijodiy davrasi uchun yaqin shaxslar bo'lgani haqidagi xulosaga olib keladi [3,79]. Xususan, shoirning Ziyovuddinxon ismiga muvashshah qilingan "Zoye aylab g'amza tiyrin otma ko'p begona-ga" misrasi bilan boshlanuvchi g'azali zamondoshi shoir Haziniy ismiga bog'lagan, degan mulohaza bor. Chunki "Haziniy o'z zamondoshlari Muqimiy, Muhyi, shayx Sulaymon Mahjur, Nojiy (Qalandar), Nasimiy, to'raqo'rg'onlik Ibrat, toshkentlik Kamiy, Miskin, Xislat, Sidqiy Xondayliqiy kabi shoirlar bilan ijodiy muloqotda bo'lgan" [3,78]. Miskin va Haziniy o'rtasidagi ijodiy muloqot Haziniyning ko'p shoirlar

muxammas bog'lagan mashhur "Yo hayot an-nabiy" radifli g'azalining ohangi va radifini saqlagan holda yozgan muxammasida ham ko'rinadi. Shuningdek, shoirning Xolmuhammadxon ismiga muvashshah qilingan: "Husningni, ey parivash, e'lon etaymu etmay?" misrasi bilan boshlanuvchi g'azali Kamiyning Husaynbek ismiga muvashshah qilingan "Husningni, ey parivash, e'lon etaymu etmay?" misrasi bilan boshlanuvchi g'azaliga tazmin qilingan [3,80].

Shoir Sayyid Orifxo'ja o'g'li Xislat ijodi bilan yaqindan tanishar ekanmiz, muvashshahlarning betakror namunalarini uchratamiz. Jumladan, shoirning 17 g'azal va 2 muxammasi muvashshah qilingan bo'lib, ulardan Hamdamxon, Rahimxon, Asqarxon, Umarxon, G'ulomxon, Yo'ldoshxon, Oxundjon, Komilxon, Sultonxon, Miyonxon, Hojixon kabi zamondoshlari nomlarini o'qiyamiz. Shuningdek, Hamdamxon nomiga 2 ta, Asqarxon nomiga 2 ta, Umarxon nomiga 2 ta, Sultonxon nomiga 2 ta g'azali muvashshah qilinganidan shoirning mazkur shaxslar bilan aloqasi yaqin bo'lganini bilish mumkin.

Umuman olganda, Toshkent adabiy muhiti ijodkorlari asarlaridagi muvashshahlar ma'lum maqsad bilan yaratilgani, ularda nomlari zikr etilgan shaxslar shoirlarning yaqin do'stlari, adabiy hamkorlari bo'lganini ta'kidlash kerak. Bu asarlarning yaratilish tarixini o'rganish milliy adabiyotimiz tarixining qorong'u jihatlarini oydinlashtirish jihatidan ilmiy qimmatga molikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. Ikki jildlik. Ikkinchi jild. – Toshkent: Ma'naviyat, 1998.
2. Mo'minjon Muhammadjonov. Turmush urinishlari. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1964.
3. Nuriddinov Sh.B. Mulla Qo'shoq Miskin hayoti va uning adabiy merosi. dis.filol.fan.nomz. – Toshkent, 2011.
4. Olтинбек О. Каримбек Камий – миллий uyg'onish shoiri. – Toshkent: Muharrir, 2018.
5. Yusupov Sh. Xufiya qatlamlar. – Toshkent:Ma'naviyat, 1999.
6. Shayxzoda M. Asarlar. Olti tomlik. Beshinchi tom.– Toshkent: Adabiyot va san'at, 1973.

Gavhar SALOMOVA. Qisqartma so'zlarning tipologiyasi va klassifikatsiyasi	49
Asqar ESHMUMINOV, Shahnoza TURSUNOVA. Assotsiativ lug'atlarning lingvistik asoslari.....	53
Abdumannon HASANOV. Polisemantik so'zlarning yangi ma'nolar bilan boyib borishi	56
Adibaxon TO'RAXO'JAYEVA. O'zbek orfografiyasining shakllanish jarayonlari	61
Shirin SADIKOVA, Nozima VALIYEVA. Tilshunoslikda diskurs tushunchasi va badiiy diskursning xususiyatlari.....	63
Muhayyo ERGASHOVA. "Lokallik" semali birliklar va lokal maydon.....	66
Umidjon YIGITALIYEV. Lisoniy tizim yaxlitligi va unda "shaxs omili" tushunchasining assotsiativ-verbal ifodalanishi.....	69
Akbarjon XASANOV. Antonim juftliklarda semantik asimmetriya masalasi.....	72
Shaxlo XALILOVA, Rushana QODIROVA. O'timli va o'timsiz fe'llar: nazariy va amaliy tahlili.....	76
Usurbay BAIKABILOV. Qazaq tilidagi кейбір фразалар төркіні.....	78

ADABIYOTSHUNOSLIK

Ibodatxon RUSTAMOVA, OyguL SOTVOLDIYEVA. Hajviy hikoyalarda roviy funksiyasining o'ziga xosligi	82
Nodira XOLIKOVA. Xotin-qizlar obrazi talqinida ismoil gasprali ijodining tutgan o'rni.....	84
Rayhonoy SAIDOVA. Badiiy matnning struktur tahlilida munosabatlar va diskursda belgi mohiyati	87
Umida SHERMATOVA. Jadid adabiyoti manbalarida da'vatkor ruh.....	90
Sevinchoy YOQUBOVA. O'zbek jadid she'riyatida an'anaviy poetik obrazlarning yangilanishi.....	94
Tozagul MATYOQUBOVA. G'afur g'ulom poetik merosida gumanistik pafos.....	98
Arofatoy MUYDINOVA. Toshkent adabiy muhitida muvashshahchilik an'anasi.....	102
Shaxnozaxon KARIMOVA. Dunyo adabiyotshunosligida she'r poetik sintaksisi tadqiqi	105

Nasima QODIROVA. Yozuvchi – tanqidchi uslubining rivoji	107
Tojixon TOSHBOLTAYEVA. Bir dilbari abro' kamon	110
Abdulhamid QURBONOV. Yusuf alayhissalomning uch ko'ylagi.....	113
Muzaffar JURAYEV. "Nahjul farodis" ("Jannatlarning ochiq yo'li") asarining matniy tadqiqi.....	116
Islombek MANNOPOV, Munajatxon QODIROVA. So'fiy muhammad donishmand hayoti va faoliyati manbalarini	119
Жандос БАЙЗАКОВ. Абай іліміндегі "тұлға" мәселесі.....	122
Гульмира МАМАДЖАНОВА, Тимур АЮПОВ. Художественные элементы реальности и буддистских аллюзий в романе В.О. Пелевина "Чапаев и пустота"	124
Галина Ен-Уновна Пак. Огонь как символ подавления и возрождения: сравнительный анализ романов дж. оруэлла и р. брэдли	128
Nargiza AKHROROVA. The wrongly introduced hero in "To kill a mockingbird"	132

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Gulbakhar ABILOVA, Ayzada KALMURATOVA. Texnika yo'nalishi talabalariga ingliz tilini o'qitishda o'quv dasturlari va platformalaridan foydalanishning dolzarb muammolari	136
Nigora ERKINOVA. Lingvistik tahlil uslublarining o'zbek tili darslarida qo'llanish tajribalari	139
Dilbar TOSHEVA. Til o'rganish va o'qitishda o'quv lug'atlaridan foydalanishning muhim ahamiyati	143
Muxayyo RIZAXANOVA. Chet tillarni o'qitishda yangi innovatsion metodlardan foydalanish	145
Baxtixon ISROILOVA. Ingliz tilini samarali o'qitishda kommunikativ-kognitiv yondashuv xususiyatlari va uning tamoyillari.....	147
Dilafroz SUBANOVA. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tilini o'rgatishning nazariy asoslari	150
Gulhayo BAROTOVA. The role of technology in modern teaching	153